УДК 373.4 + 811.512.145

М.М. Шәкүрова,
Л.М. Гиниятуллина

МӘКТӘП ДӘРЕСЛЕКЛӘРЕНЕҢ ЗАМАНЧА КОНЦЕПЦИЯЛӘРЕ

Государственная политика в области образования на современном этапе направлена на модернизацию школьного учебного процесса. Одним из ее направлений является обновление учебного содержания в логике компетентностного подхода, что требует создания новых школьных учебников. Данная статья посвящена изучению и анализу существующих на практике концепций школьного учебника. Цель статьи – сделав определенные выводы, выдвинуть собственные предположения о новом формате учебника по родному (татарскому) языку.
Ключевые слова: концепция, учебник, родной язык, татарский язык, образовательный процесс.

State policy in the field of education at the present stage is aimed at modernizing the school educational process. One of its directions is updating the curriculum in the logic of the competency-based approach, which requires the creation of new school textbooks. This article is devoted to the study and analysis of existing in practice concepts of a school textbook. The purpose of the article is to draw certain conclusions and put forward our own assumptions about the new format of the textbook on the native (Tatar) language.
Keywords: concept, textbook, native language, Tatar language, educational process.

Татар телен туган тел буларак укыту өчен гамәлдәге программаларны, дәреслек һәм методик кулланмаларны заман таләпләренә туры китереп эшләү һәм аларның нәтиҗәлелеген объектив бәяләү иң актуаль мәсьәләләрнең берсе булып тора. 2017 елдан башлап яңа үрнәк программалар төзү, стандартлар эшләү, дәреслекләр язу, аларны кулланышка кертү һәм башка мәсьәләләр үзәктә тора. Соңгы елларда безне борчыган проблемалар (татар телен туган тел буларак өйрәнүгә гомуми белем бирү оешмаларында һәм тулаем алганда җәмгыятьтә ихтыяҗның түбән, уку материалының катлаулы һәм күләмле булуы, укучыларның яшь үзенчәлекләренә җавап бирә торган аңлаешлы, кызыклы, коммуникатив компетенциягә нигезләнгән дәреслекләрнең азлыгы) яңа дәреслекләр эшләүгә этәрә [Шәкүрова, Гыйниятуллина, 2018, б. 10]. Татар баласын туган телендә иркен аралашырга, логик эзлеклелектә уйларга, сөйләшергә өйрәтүнең яңа юлларын эзләү чорында яшибез. Әлеге мәсьәләләрн хәл иткәндә, укучының иптәшләренә, гаиләсенә, әйләнә-тирәгә, Туган иленә, татар дөньясына үз мөнәсәбәтен белдерә алуы, шулар ярдәмендә сөйләмен үстерүе, тел байлыгын арттыруы, туган телне өйрәнүе күз уңында тотыла. Бу мәсьәләләр туган (татар)

телне укытуның яңа юнәлешләрен кичекмәстән барлауны һәм гамәлгә кертүне таләп итә. Соңгы елларда телне укытуда лингвистик компетенциянең өстенлек итүе, бай лексик мирасның җитәрлек бирелмәве, дәреслектәге күп кенә грамматик формаларны үзләштерүнең аерым җөмләләргә бәйләп алып барылуы, текст белән эшләү механизмын белмәү һәм башкаларны ассызыклау зарур.

Бүгенге көндә дәүләтнең белем бирү өлкәсендәге сәясәте мәктәп укыту системасын яңартуга юнәлтелә. Җәмгыятьтә мәктәптә алган белемнәрен гамәлдә файдалана алырдай кешеләргә ихтыяҗ зур. Мәктәп этабында белем бирү системасын яңартуның бер юнәлеше – аның эчтәлеген үзгәртү. Шуңа бәйле рәвештә гамәли юнәлешле мәктәп дәреслекләре эшләү беренче планга чыга. Әлеге дәреслекләрдә түбәндәгеләрне исәпкә алу зарур:

– укучыларның яшь үзенчәлеге;

– укучыларда төп компетенцияләрне формалаштыру;

– ачык белем бирү мохитен дөрес файдалану;

– балаларда мөстәкыйльлек тәрбияләү;

– укучыларны аралашырга өйрәтү;

– укучыга йөкләнгән эш күләменең санитар нормаларга туры килүе.

Әлеге таләпләрдән чыгып, шуны әйтергә була: дәреслектә бирелгән гамәли материалдан укучы тормышта файдалана алырга тиеш.

Бүгенге көндә белем бирүнең төп максаты – белемнәрне формалаштыру түгел, ә мәгълүмати җәмгыятьтә балага үз урынын табарга булышу.

Элек дәреслек белем бирү чыганагы булса, заманча дәреслекләрдә мәгълүматны табарга өйрәтү алгы планга чыга. Тиз үзгәрүчән һәм мәгълүматка бай дөньяда укучының мөстәкыйль эш итәргә өйрәнүе кирәк. Шуннан чыгып дәреслекләрнең форматы, уку текстлары һәм эш төрләре игътибар үзәгенә куела.

Традицион дәреслекләрдә өч компонент урын ала: теоретик материалны үз эченә алган параграфлар, белем, күнекмәләрне тикшерү өчен сораулар һәм биремнәр җыелмасы. Дәреслекләр күпме генә үзгәреш кичерсә дә, XX гасырның икенче яртысыннан әлеге өч компонент саклана килде [Гыйниятуллина, Шәкүрова, 2018, б. 56]. Әлеге төзелеш төрле авторларның күпчелек дәреслекләренә хас. Шушы күзәтүләр нәтиҗәсендә «Ни өчен, дәреслекләрнең эчтәлеге тамырдан үзгәрүгә карамастан, аларның форматы шул килеш кала соң?» дигән сорау туа. Ни сәбәпле дәреслекләрнең эчтәлеге үзгәрү аларның структурасын үзгәртү белән бергә алып барылмый?

Заманча дәреслекләр эшләү мәктәп дәреслекләренең яңа теоретик концепциясен булдыру белән бәйле. Гамәлдә булган дәреслек концепцияләренең кайберләрен карап китик һәм аларга хас төп үзенчәлекләрне билгелик.

Теркәлгән форматтагы дәреслек концепциясе. Әлеге концепция А.И. Герцен исемендәге Россия дәүләт педагогика университеты

галимнәре (А.П. Тряпицына, Н.Ф. Радионова, С.А. Писарева, О.В. Акулова, Е.В. Пискунова, Т.В. Менг, Р.У Богданова, О.Н. Крылова һ. б.) тарафыннан тәкъдим ителә. Авторлар бу форматны заманча дәреслекнең иң камил моделе дип атыйлар. Әлеге модельнең методологик нигезен компетентлы якын килү технологиясе тәшкил итә [Шакурова, Юсупова, 2017, с. 124].

Теркәлгән формат нигезендәге дәреслекләрдә һәм дәреслек линияләрендә һәр бүлек билгеле бер структурага ия була. Параграф, бүлек, дәреслек, линия, предметның эчтәлеген ачу белән беррәттән, укучыларда төрле компетенцияләр дә формалаштыра. Дәреслекнең һәр компоненты (текст, биремнәр, иллюстрацияләр һ. б.) дәреслеккә билгеле бер тәртиптә кертелә.

В.П. Дронова җитәкчелегендә эшләгән галимнәр төркеме билгеләнгән форматтагы дәреслек концепциясенә охшаш модель тәкъдим итә. Алар мәгълүматны махсус эшләнгән форматта ике биткә урнаштырып бирүне тәкъдим итә. Һәр параграф билгеле бер алгоритм, схема буенча урнаштырыла.

Теркәлгән формат нигезендә эшләнгән дәреслекнең иске форматтагы дәреслекләрдән аермасы аның дәреслек навигатор вазифасын да башкаруында. Анда биремнәр формасында башка уку-укыту ярдәмлекләренә (электрон кушымталар, энциклопедияләр, сүзлекләр һ. б.) сылтамалар күрсәтелә. Авторлар беренче чиратта төп ике бурычны истә тотып эш итә:

1) белем бирүдә эшчәнлекле якын килүне тормышка ашыру;

2) мәктәптә белем бирү баскычлары арасында элемтә булдыру.

Татар телен туган тел буларак укыту өчен булган гамәлдәге башлангыч сыйныф дәреслекләре дә билгеләнгән форматка нигезләнә. Алар укучыларны белем бирү мәгълүмати мохитенә катнаштыру, аларда төрле бурычлар чишүдә шәхси тәҗрибә булдыру бурычын чишүне алга чыгара.

Тагын бер дәреслек форматы – **технологик дәреслек**. Кубань дәүләт университеты галимнәре (А.И. Архипова, И.Д. Брегеда, Е.Н. Жужа) фикеренчә, яңа буын мәктәп дәреслекләре өч юнәлешне берләштерү юлы белән барырга тиеш: уку-укыту мәгълүматы, дидактик инновация, информацион технологияләр. Әлеге өч юнәлеш берләшү нәтиҗәсендә «мәгълүмат + дидактика + компьютер» формуласын тормышка ашыра торган яңа уку-укыту продукциясе туарга тиеш. Традицион дәреслекләрдә бер генә компонент – мәгълүмат, электрон дәреслекләрдә ике компонент – мәгълүмат + компьютер компонентлары гына бар. Яңа тип дәреслекнең моделен компьютер программалары кушымтасы булган технологик дәреслек тәшкил итәргә тиеш. Биредә белем бирү материалының төп күләме традицион булмаган ысуллар һәм алымнар ярдәмендә үзләштерелү күздә тотыла.

Технологик дәреслек ике: гамәли һәм методик өлешләрдән тора. Гамәли өлеш төп нигез булып тора. Дидактик блок аңа нигезләнеп

корыла һәм укучыларның программа материалын мөстәкыйль тәшкил итә һәм анда предметны өйрәнү методикасы тәкъдим ителә.

Әлеге концепциянең төп кагыйдәләре түбәндәгеләр:

1) дәреслек көчле укучыларга гына йөз тотарга тиеш түгел, ягъни күп дәрәҗәле дәреслек булырга тиеш. Дәреслектәге материал һәр белем дәрәҗәсен канәгатьләндерергә тиеш;

2) предметка кагылышлы фәнни яңалык, ачышлар укучыга аңлаешлы телдә язылып, дәреслеккә кертелергә тиеш;

3) дәреслек төрле программалар нигезендә укуны да тәэмин итәрлек булырга тиеш.

Яңа дәреслек концепцияләрен өйрәнгәннән соң, түбәндәге нәтиҗәләр ясалды:

– башлангыч сыйныфлар өчен туган (татар) тел дәреслегенең яңа форматта булуы таләп ителә;

– бүгенге көндә теркәлгән форматтагы технологик дәреслек сорала;

– дәреслек ике дәрәҗә (база һәм тирәнтен өйрәнү өлешләрен) өчен булган материалны берләштерергә тиеш.

Бу фикерләрне дәлилләп, түбәндәгеләрне әйтә алабыз:

– дәреслектәге материалның билгеле бер форматка салынуы укучы, укытучы, әти-әниләр өчен уңайлы;

– 1–4 сыйныфларда укучы өйрәнергә тиешле материалның блоклап бирелүе, аның елдан-елга кабатланып торуы, эзлеклелек һәм дәвамчанлык балага материалны яхшы үзләштерә алу мөмкинлеге тудыра;

– дәреслектә башка уку-укыту әсбаплары белән элемтә саклану, укучыны мөстәкыйль эшләргә, бүгенге көндәге бай мәгълүмат мохитендә югалып калмаска өйрәтә;

– ике дәрәҗәле дәреслек –укытучыга төрле белем дәрәҗәсенә ия булган укучылар белән эшләгәндә уңайлы формат;

– ике дәрәҗәле дәреслек финанс ягыннан да отышлы. Һәр ике дәрәҗә өчен аерым дәреслек эшләгән очракта, бастырып чыгарган дәреслекләрнең саны күпкә артыр иде;

– дәреслектән тыш уку-укыту комплектын эш дәфтәре, электрон дәреслек, төрле форматтагы электрон кушымталар тулыландырырга тиеш.

Димәк, яңа стандарт программаларга нигезләп эшләнгән дәреслекләрнең эчтәлеге, төзелеше, коммуникатив, этномәдәни һәм лингвистик компетенцияләргә нигезләнгән булуы шарт. Яңа дәреслекләрдә лексик темалар һәм алар белән бәйле әдәби текстлар һәм халык авыз иҗаты үрнәкләре, кара-каршы сөйләшү, төрле ситуацияләр һәм алардан чыгу юллары, мөстәкыйль фикерли, уйлый белүгә корылган күнегүләр, лингвистик биремнәр, рәсемнәр, логик уеннар һ. б. үзәккә алына. Иң мөһиме – баланың татар телендә үзенең фикерләрен төгәл оештырып, әңгәмәдә катнашуы, үз фикерен иркен һәм дәлилләп бирә алуы шарт. Укучыны туган теле, мәдәнияте, тарихы

белән кызыксындыра белүнең, аны татар телендә иркен аралашырга, логик эзлекле итеп уйларга, сөйләшергә өйрәтүнең яңа юллары кирәклеге ачыкланды. Шунлыктан урта (тулы) гомуми белем бирү оешмаларының гомуми башлангыч белем бирү этабында «Туган тел (татар теле)» дәреслекләре Федераль дәүләт белем бирү стандартларына нигезләнеп, ике дәрәҗәне берләштереп эшләнелә («база өлешен өйрәтү» (рус телендә гомуми белем бирү оешмаларында укучы татар төркемнәре өчен), «тирәнтен өйрәтү» (татар телендә гомуми белем бирү оешмаларында укучылар өчен).

Заман бездән баланың татар телендә үзенең сөйләмен төгәл оештырып, үз фикерен иркен һәм дәлилләп бирә белүен, туган телне укытуның максат-бурычларын һәм көтелгән нәтиҗәләрне тулы һәм ачык күзаллауны таләп итә. Татар телен предмет буларак кына укыту түгел, ә бәлки аның милли мәдәниятнең асылы, татар милләтен саклауда төп таяныч булуын алга куеп эш итү дә сорала. Яңа дәреслекләр милли менталитет, фәлсәфә, үзаң, әхлак кануннары белән таныштыруны үз эченә ала. Шуңа бәйле рәвештә һәр сыйныфта тематик материал үзара бәйләнгән дүрт зур лексик темага берләштереп бирелә: 1) «Мин», 2) «Тирә-як, көнкүреш», 3) «Туган ил», 4) «Татар дөньясы». Дәреслекләрдә лексик темалар алгы планга чыгарыла.

Беренче тема – «Мин». Укучының үз мөнәсәбәтен белдерүгә караган лексик берәмлекләр белән эш итүне күздә тота: гаилә, мәктәп, дуслар, сыйныфташлар, укытучылар, балалар өчен язылган әсәрләрнең геройлары һ. б.

Икенче тема – «Тирә-як, көнкүреш». Укучыларны кешелекле, иҗади, актив, мөстәкыйль, әйләнә-тирәне күзәтә, табигатьне саклый белә торган итеп тәрбияләүгә юнәлтелә. Яраткан уеннар, уенчыклар, халык әкиятләре, хайваннар, үсемлекләр дөньясы кебек темалар тәкъдим ителә. Алар сөйләмне үстерү, тел байлыгын арттыру максатыннан бирелә.

Өченче тема – «Туган ил»не яратырга, аның белән горурлана белергә өйрәтә: татар халкы һәм Россия Федерациясе субъектлары халыкларының гореф-гадәтләре, традицияләре аша укучыларда гражданлык, патриотик хисләр, туган илгә карата хөрмәт уяту, Россия һәм Татарстанның дәүләт символлары (гимн, флаг, герб), шәһәрләре, авыл тормышы һ. б. турында мәгълүмат бирүне максат итә.

Дүртенче тема – «Татар дөньясы». Бу темага милли менталитет, фәлсәфә, үзаң, әхлак кануннары белән таныштыру керә. Укучыны татар халкының рухи тормышы, мәдәнияте: гореф-гадәтләре, милли бәйрәмнәре (Сабантуй, Нәүрүз), уеннары («Башмакчы», «Ак калач», «Без, без, без идек», «Йөзек салыш»), милли өс киемнәре һ. б. га багышланган текстлар белән эшләргә өйрәтү күздә тотыла.

Бүгенге көндә безнең төп бурычыбыз – телебезнең бай мирасын саклау, туган телендә иркен аралаша торган шәхесләр тәрбияләү, буыннан-буынга телебезне тулы бер система буларак тапшыру, икенче тел буларак татар телен өйрәнүчеләрнең аралашуын булдыру.

Әдәбият

Башлангыч сыйныфларда «Туган тел» предметын укыту: яңартылган эчтәлек һәм перспективалар. Методик ярдәмлек / М.М. Шәкүрова, Л.М. Гыйниятуллина. Казан, 2018. 40 бит.

Гиниятуллина Л.М, Шәкурова М.М. Туган телне укыту методикасының бүгенге көн проблемалары. Монография. Казан: Вестфалика, 2018. 110 с.

Шакурова М.М., Юсупова З.Ф. Татарско-русское двуязычие и его использование в обучении татарскому языку // Вестник Челябинского гос. пед. ун-та,, 2017. № 7. С. 122–126.

Публикация статьи осуществлено в рамках мероприятия 4.1.3 Государственной программы «Сохранение, изучение и развитие государственных языков Республики Татарстан и других языков в Республике Татарстан на 2014–2021 годы».

Мәкалә «2014–2021 елларга Татарстан Республикасы дәүләт телләрен һәм Татарстан Республикасында башка телләрне саклау, өйрәнү һәм үстерү» Дәүләт программасының 4.1.3. номерлы чарасын тормышка ашыру кысаларында нәшер ителә

Шәкүрова Мөслимә Мәгъсүм кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының милли мәгариф бүлеге әйдәп баручы фәнни хезмәткәре

Гиниятуллина Лилия Миңнулла кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының милли мәгариф бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре